

1500 Dolarlık Sandviç

Ahmet Bilal Arpa

Ankara Üniversitesi, SBF, İşletme Bölümü

Bir kaç hafta önce, kendi kendine sıfırdan bir sandviç yaptığını duyuran bir adamın hikayesi internette 2 milyondan fazla izlendi ve büyük kanallarda haber oldu. Sebzeleri yetiştirmek, deniz suyundan tuz yapmak, turşu yapmak, inekten sağdığı sütle peynir ve yağ yapmak, ekmeği pişirmek için tarladan hasat ettiği buğdaydan un elde etmek ve elleriyle tavuk kesmek dahil toplam 6 ay süren bu maceranın maliyeti ise 1.500 Dolar. İşin en kötü yanı da adamın, bu kadar para ve zaman harcadıktan sonra yaptığı sandviçin tadını beğenmemesidi.

Aslında bu sandviçin bile sıfırdan yapılmadığını iddia etmek ve yapımında binlerce insanın emeği olduğunu söylemek mümkün. Süt sağdığı inekler, denizden su toplarken bindiği bot ve kullandığı diğer malzemeler bütün dünyaya yayılan karmaşık bir işbirliğinin ürünleri. Leonard E. Read'in "I, Pencil" adlı muhteşem makalesinde bir kurşun kalem için söylediği gibi, dünya üzerinde hiç kimsenin tek başına bir sandviç yapamayacağını, hatta nasıl yapılacağını bilmediğini iddia edebiliriz.

Peki neden bütün sandviçler 1500 Dolara mâl olmuyor? Bu sorunun cevabı ticaret ve uzmanlaşmada yatıyor. İnsan emeğinin daha etkin ve verimli kullanılmasını sağlayan uzmanlaşma sayesinde, bir işin yapılması hızlanırken, harcanan emekten tasarruf edilir ve o alanda yoğunlaşan bilgi sayesinde yeni yöntemlerin, makinenin ya da teçhizatın geliştirilmesi fırsatı doğar. Ticaret sayesinde, herkes en iyi yaptığı işi yaparak tasarruf ettiği zamanı başkalarıyla mübadele eder. Bu mübadele sayesinde, sandviç yapmaktansa, yapılmış bir sandviçi satın almak daha kolay bir hale gelir. Üretimden tasarruf edilen zaman da doğal olarak başka ihtiyaçların karşılanmasına ayrılır. Bu sayede yeni iş alanları oluşur ve toplam refah artar.

Piyasaya ne kadar çok insan katılır, ağ ne kadar genişlerse süreç o kadar kârlı bir hale gelir. Bu yüzden bu sürece özgür bir şekilde katılımı engelleyen ya da zorlaştıran her yasa, aslında piyasadaki herkesin durumunu dolaylı yoldan kötüleştirir. Milyonlarca insanın katıldığı bu ağın, bütün ihtiyaçlara cevap verip değişikliklere anında ayak uydurabilmesi, Bastiat'ın deyişiyle insanın en temel doğal özelliği olan kişisel çıkar güdüsünün bir sonucudur. Piyasada oluşan fiyat mekanizması ve insanların fiyatlara bakarak daha çok kâr elde etmek için hareket etmeleri sayesinde, bütün bu süreç merkezi bir planlamacıya ihtiyaç duymadan kendiliğinden devam eder ve bütün değişikliklere adapte olur. Merkezi bir planlamacının tek yapabileceği, sonuçlarını gerçekten hesaplayamadığı müdahaleleriyle düzenin işleyişini bozmak ve piyasadaki bütün aktörlerin durumunu kötüleştirmektir.

Serbest ticaretin bireylerin refahını arttırması gibi, uluslararası ticaret de ülkelerin refahını arttırır. Her ülke bütün ürünleri aynı verimlilikle üretemeyebilir. Örneğin bir A ülkesi doğal kaynaklara, makinalara ya da gerekli uzmanlığa sahip olmadığı için verimli bir şekilde bilgisayar üretmiyor ama çok ucuza kaliteli kumaşlar üretiyor olabilir. Bu durumda A ülkesinin kumaş üretiminde uzmanlaşp onu satarak, bilgisayarları iyi üreten B ülkesinden bilgisayar alması, iki ülkenin de kendi başına üretebileceğinden daha çok ürünü tüketmesinin yolunu açar. Burada A ülkesi için bilgisayar üretmenin en iyi yolunun kumaş üretmek olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre A ülkesi, her iki üründe mutlak üstünlüğe sahip olsaydı bile, uluslararası ticaret her iki ülkenin de refahını arttırırdı.

Ülkeler de bireyler gibi dış dünyadan izole edilip bütün ihtiyaçlarını kendi kaynaklarıyla karşılamak zorunda kaldığında fakirleşir. Daha az ürünü yalnız başına ve daha fazla emekle üretmek zorunda kalır ve tıpkı ıssız bir adada yalnız kalmış bir insana, sandviçin bile lüks haline gelmesi gibi, işbirliği ve uzmanlık gereken ürünlerden mahrum kalır. Dahası, çok sayıda insanın kendi

ülkesi içinde işbirliği ve uzmanlaşmaya giderek mal ve emeklerini mübadele edebilmesi bu kadar faydalıyken, sırf aradaki yapay sınır yüzünden başka bir ülkenin vatandaşlarını bu alışverişten dışlamanın hiçbir iktisadi getirisi yoktur.

Sınırların iktisadi faaliyeti engellememesi gerektiğini, sınırlarını kapatan bir ülkenin kendini yalnızlığa mahkum ederek kendi refahını azaltacağını ortaya koyduk. O halde diyebiliriz ki, dolaşım özgürlüğünün engellenmesi, sadece ahlâki açıdan değil iktisadi açıdan da yanlıştır. Bugün emeğin küresel olarak serbest dolaşımı sağlansa, dünyanın toplam GDP'sinin iki katına çıkacağını tahmin eden pek çok çalışma vardır (<http://openborders.info/double-world-gdp/>).

Göç eden insanların pek çoğu zulümden ve yoksulluktan kaçmakta ya da daha iyi bir hayat elde etmek için daha müreffeh ve özgür ülkelere gitmek istemektedir. Göçmenler gittikleri ülkelerde iktisadi faaliyete katılarak yeni iş alanları açtıkları gibi, sahip oldukları yeteneklerin çeşitliliğiyle de o ülkeye katkıda bulunurlar. Apple ve Pixar'ın kurucusu Steve Jobs'ın aslında Suriye'li bir sığınmacının oğlu olduğunu düşündüğünüzde ne demek istediğimi daha iyi anlayacaksınız. Göç etmek isteyen herkesin uzmanlığını ve yeteneklerini en iyi sergileyebileceği kaynaklara erişmekte özgür olduğu, daha iyi hayat koşulları arayan herkesin bütün potansiyelini kullanabileceği bir dünyada ne zenginliklerin üretileceğini kim tahmin edebilir ki?

Açık sınırların ve serbest bir piyasanın medeniyetin gelişmesine olan katkısını daha geniş bir şekilde tartışmadan önce, bütün bunların ön koşulu olan barış ilkesini incelememiz gerekiyor.

Rothbard'a göre "liberteryen teorinin temel düsturu, hiç kimsenin başka birisinin kişiliğine veya mülkiyetine tehdit veya tecavüzde (saldırı) bulunmamasıdır." Saldıran kişiye karşı kendini savunmak dışında hiçbir meşru şiddet biçimi yoktur ve özgür bir toplumun diğer bütün değerleri, bu temel üzerine oturmaktadır. Jim Peron'a göre de liberalizmin temel ilkesi özgürlük değil, onun da altında yatan barış, yani şiddete başvurmama ilkesidir.

İnsan hayatta kalmak için ya üretir ya da şiddet yoluyla başkasından yağmalar. Fakat şiddet, doğası gereği değer üretmez. Ya zaten üretilmiş olana zarar verir ya da en iyi ihtimalle onu yeniden dağıtır. O yüzden buraya kadar vurguladığım serbest mübadele ve uzmanlaşmanın ön koşulu, tüm bu sürecin gönüllü bir işbirliği ile gerçekleşmesidir. Aksi takdirde insanlar güvenlik endişesiyle birbirinden şüphe duyarak uzaklaşacak ve iktisadi faaliyet sekteye uğrayacaktır.

Belirli bir coğrafi sınır içerisinde, şiddet kullanma tekeline sahip olan insan topluluğu olarak tanımlayabileceğimiz devlet de tek yöntemi şiddet olabileceği için değer üretmez. Bireyler istediklerini ya üretmek ya da gönüllü mübadele ile satın almak zorundayken, devlet ancak şiddet yoluyla alabilir. Bu yüzden devletin şiddet kullanma hakkının kendisini oluşturan insanları savunmakla sıkı bir şekilde sınırlandırılması, iktisadi hayata karışmasının engellenmesi ve kendi sınırları dışına saldırmaması için kontrol altında tutulması gerekir. (Bireylerin kendini savunma hakkını devrettikleri bir devlete ihtiyaç olup olmadığı bu yazının konusu değildir.)

Şimdi gelelim barışçıl, sınırları dünyaya açık ve gönüllü işbirliğinin sınırlandırılmadığı bir toplumun medeniyet için (yukarıda anlattıklarım dışında) neler vaat ettiğine.

Bir ülkede refah arttıkça, insanlar temel ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilir hale gelir ve başka faaliyetlere zaman ayırarak yaratıcılıklarını ortaya koyabilir. En baştaki örneğe dönecek olursak, bir sandviç yapmak için altı ay harcamak zorunda olmayan insanlar, artan zamanlarını bilim, sanat ya da eğlence alanlarında değerlendirebilir, hobiler edinebilir ve değer verdikleri amaçlar için çalışabilirler. Nispeten yeni sayılabilecek roman gibi edebi türlerin yaygınlaşması, bilimin yüzyıllar boyunca çok az ilerlerken şimdi neredeyse her gün yeni bir buluşun yapıldığı bir noktaya gelmesi gibi gelişmeler, hep insanlığın zenginleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır.

Bu çeşitlilik, sadece bu alanlarda çalışmak isteyen insanların değil, herkesin hayatını zenginleştirir. En basitinden, eskiden sadece hükümdarların tadını çıkarabildiği şiir ve müzik gibi şeylere bugün neredeyse bütün insanlık erişebiliyor. Hatta eskiden en zenginlerin bile hayal edemeyeceği sinema gibi yeni sanat dalları ve alternatif eğlence yöntemleri ortaya çıkmış durumda. Bir diğer örnek, eskiden sadece soyluların evinde bulunan, fakat bugün çok ucuza ve inanılmaz miktarlarda üretilen saat gibi eşyalardır.

Özgür bir toplumda bireyler, barışçıl olduğu sürece istediği amacın peşinde koşabilir. Sevdiği hobiye daha çok insana ulaştırmak, dinini yaymak, sivil toplum faaliyetleri yapmak ya da sokak hayvanlarına yardım etmek gibi işler, bu amaçlara en çok değer veren insanlar tarafından üstlenilir ve toplumun hayatı bu çeşitlilikle zenginleşir. Sadece özgür ve çoğulcu bir toplumda insanlar tehdit altında hissetmeden kendilerini gerçekleştirebilir.

Açık sınırlara sahip özgür bir toplum, bütün dünyadaki en zeki insanların ürettiği en iyi ürünlerin tadını çıkarır. O toplumdaki çeşitlilik sayesinde herkes, bütün kültürlerin en iyi yanlarından faydalanır. ABD'de üretilmiş bir

akıllı telefondan Avrupa'lı bir yazarın makalesi okunurken, Latin Amerika'da üretilmiş kahve içilir. Uzak doğulu komşuların, kendi mutfaklarından en güzel yemekleri yaptığı restoranlar bir taksi kadar uzaktadır. Başka ülkeleri gezip görmek ve dünyanın her yanından insanlarla tanışmak da insanın edinebileceği güzel tecrübeler arasındadır.

Özgür bir toplumda yasaklar değil, kurallar vardır. Bireyler arası anlaşmazlıklar şiddetle değil, barışçıl yollarla çözülür. Mülkiyetin nasıl el değiştireceği ve gönüllü bir şekilde yapılmış sözleşmelerin nasıl uygulanacağı kurallara bağlanmıştır. Bu yüzden riskler azdır ve tahmin edilebilirlik hem hayatın stresini azaltır, hem de iktisadi faaliyeti canlandırır.

Serbest bir piyasa ve ticaret, toplumdaki ayrımcılıkları azaltır. Ucuza çalışan göçmen işçileri işe almayan bir işveren, rakipleri karşısında dezavantajlı bir konuma düşüyordur ve bir süre sonra düşmanlıktan vazgeçmek zorunda kalır. Irkçılık, cinsiyetçilik ve dezavantajlı kesimlere uygulanan diğer ayrımcılıklar, aslında kendi kendine konan bir ambargo gibidir. Ne kadar çok insanla ticaret yapılırsa o kadar zenginleşildiğini hatırlayın! Serbest ticaretin en güzel yanlarından birisi, belki de birbirinden nefret eden insanların bile büyük bir işbirliği ağının parçası olarak katkıda bulunmasıdır. Ama en önemlisi, özgür bir toplumda başkalarına zarar vermeden ayrımcılık yapmak ve işbirliği yapmamak da serbesttir. Eğer birisi başkasının ürettiği zenginlikten faydalanmak istemiyorsa ona neden engel olalım ki?

Özgür bir toplum, aynı zamanda çoğulcu bir toplumdur. Orada en farklı insanlar bile barışçıl bir şekilde kendini ifade etme şansı bulabilir ve piyasa mekanizması sayesinde toplumun bir parçası olabilir. Parasını ya da sunduğu hizmeti almak için ne kimse onları onaylamak zorundadır, ne de onlar hoşlarına gitmeyen bir şeyin parçası olmak zorundadır. Toplumda hakim olan hoşgörü kültürü sayesinde pek de sevilmeyen görüşler bile şiddete uğrama korkusu olmadan dillendirilebilir. Özgür bir toplum bireylerin, hakikat arayışında baskıyla karşılaşmadığı toplumdur.

Son olarak özgür bir toplum, tadı güzel bir sandviçin bir dakika içerisinde 5 dolara satın alınabildiği toplumdur.